

## استقرارهای شهرنشینی محوطه باستانی «کل سه پا درویشان» سیروان در دوره تاریخی

دکتر حبیب‌اله محمودیان<sup>۱</sup> / دکتر قانع احمدی<sup>۲</sup>

### چکیده

شهر از جمله نهادهای مدنی است که در مکانی از جغرافیای زیستی انسان شکل می‌گیرد. تاریخ علم، شهر و شهرنشینی را معادل «تمدن» معنی کرده است. از زاویه دیگر برخی، تمدن را دستاوردهای مادی و فرهنگ را دستاوردهای معنوی بشر تعریف کرده‌اند. از این‌رو، بررسی و مطالعه این مفهوم از جهات مختلف دارای اهمیت است.

بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد، شهر و شهرنشینی از قدمت و پیشینه‌ای طولانی برخوردار است که با فاصله اندکی از انقلاب نوسنگی، با تغییر شکل تدریجی جماعت‌های روستایی دائم، در خاورمیانه، ظاهر می‌شود و به صورتی پیوسته، تا به امروز، گسترش یافته و تحول یافته است. در محدوده جغرافیایی غرب زاگرس محوطه‌های باستانی متعددی متعلق به ادوار مختلف به‌ویژه دوران تاریخی برجای مانده است که در بررسی‌های باستان‌شناختی به عنوان استقرارهای شهرنشینی از این مکان‌ها یاد شده است. از جمله این آثار محوطه نسبتاً وسیع «کل سه پا درویشان» واقع در بخش جنوبی شهر لومار مرکز شهرستان سیروان است که به دلیل آثار و شناسه‌های باستانی در این نوشتار مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

**واژگان کلیدی:** سیروان، رودخانه سیمره، سه پا (سه آتش)، پال باریک، عصر برنز.

<sup>۱</sup> - دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی پیش از تاریخ ایران‌ناز دانشگاه ملی ایروان

<sup>۲</sup> - دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی پیش از تاریخ ایران

## استقرارهای شهرنشینی

**مقدمه:** مطالعات باستان‌شناسی در قرن اخیر به یافته‌های مهمی در عرصه فرهنگ و تمدن گذشته بشر دست یافته است. مطالعات هدفمند، بهره‌گیری از روش‌های شناخته شده علمی و از جهتی مطالعات تطبیقی سایر علوم، باستان‌شناسی را به سمت بازسازی تاریخ فرهنگ و نیز بازسازی شیوه‌های زندگی گذشتگان سوق داده است. در این نوشتار این هدف عمده مورد توجه قرار گرفته که بتواند نمونه‌هایی از استقرارهای شهرنشینی بخش غربی زاگرس را معرفی نماید. در این مبحث به این پرسش مهم روبه‌رو هستیم که منظور از استقرارهای شهرنشینی چیست؟ و به کدام مکان‌های استقراری بشر واژه شهرنشینی اطلاق می‌گردد. از این‌رو این ضرورت احساس می‌شود که واژه‌های تمدن و فرهنگ مورد توجه قرار گیرد تا در لابلای معانی این واژه‌ها بتوان معیارهای اولیه مکان‌های استقرار شهرنشینی را مشخص نمود و براساس آن به مکانی که چنین ویژگی‌هایی داشته آن را شهر و استقرار شهری بنامیم.

تمدن در لغت به معنای شهرنشینی است. تمدن فقط معنای اجتماع انسانی در یک منطقه یا شهر با منازل و بخش‌های مختلف ایجاد شده در آن نیست؛ بلکه مدنیت به معنای وجود قوانین مکتوب و مدیریت شهری است که به مجموعه دستاوردهای مادی هویت می‌دهد. این واژه از اصل عربی «مدینه» گرفته شده و به معنای اقامت در شهر و خو گرفتن به اخلاق مردم آن به کار رفته است (مصطفوی، ج ۱۱، ۱۳۶۰: ۵۵).

از جهتی تمدن را دستاوردهای مادی بشر قلمداد می‌کنند که مفهوم آن با واژه فرهنگ یعنی دستاوردهای معنوی انسان‌ها، معنایی کامل‌تر پیدا می‌کند. در فارسی نیز به معنای شهرنشینی، اخلاق شهری پیدا کردن و انتقال از حالت خشونت، توحش و جهل به ظرافت، انس و معرفت و در مقابل بادیه‌نشینی و بربریت به کار رفته است. ابن‌خلدون

با کلیدواژه‌های «العمران» و «الحضاره» بدان پرداخته است؛ (ابن خلدون، ج ۱، ۱۳۷۱: ۷۷). واژه و مفهوم اصطلاحی تمدن به معنای امروزی براساس دیدگاه انسان‌محور در مغرب زمین شکل گرفته است. از جهتی تمدن را ثمرهٔ فعالیت و تلاش انسان برای بالا بردن سطح زندگی مادی و معنوی او معنی کرده‌اند. ظاهر تمدن عبارت است از: ثروت، قدرت، صنعت، تجارت و قوانین و عادات و رسوم اجتماعی و علم و ادب و...؛ اما حقیقت تمدن که در نتیجهٔ مطالعهٔ اوضاع استنباط می‌شود عبارت است از: خوبی یا بدی، خوشبختی و یا بدبختی کسانی که در پرتو آن تمدن زندگی می‌کنند. (جرجی زیدان، ۱۳۷۲).

از جهتی فرهنگ را، مجموعه‌ای از دانش‌ها؛ باورها؛ هنرها؛ قوانین؛ اخلاقیات؛ عادات و هرچه که فرد از جامعه خویش فرامی‌گیرد، تعریف می‌کنند که در طول زمان تغییر می‌یابد. هر منطقه و کشوری می‌تواند فرهنگی متفاوت با دیگر مناطق داشته باشد. فرهنگ، شاهره مشترک زندگی انسان‌هاست که در قالب علوم مختلف و در صحنه‌های زندگی تجلی پیدا می‌کند. فرهنگ معین، واژهٔ فرهنگ را مرکب از دو واژهٔ «فر» و «هنگ» به معنای ادب؛ تربیت؛ دانش؛ علم؛ معرفت و آداب و رسوم تعریف کرده است (معین، جلد دوم، ۱۳۸۱: ۱۱۷۶). واژهٔ فرهنگ در پهلوی ساسانی، به صورت «فره هنگ» آمده است که از دو جزء «فره» به معنای پیش و فرا و «هنگ» به معنای کشیدن و راندن، ساخته شده است. اما آنچه در این مقاله مورد توجه قرار گرفته، واژه‌های تمدن و فرهنگ از دیدگاه باستان‌شناختی است. باستان‌شناسان شواهد و شناسه‌های فرهنگی مکشوفه در مکان‌های مورد کاوش را مطالعه قرار می‌دهند تا بتوانند تحولات تاریخی و فرهنگی آنان را در دوران استقرار شناسایی نمایند. آثار معماری، تأمین غذای مطمئن، مکان‌های زندگی با توجه به شرایط جغرافیایی، ابزار و امکانات زندگی و هرآنچه که

برای ادامه حیات و استمرار حیات ضرور داشته و با تفکر و اندیشه خود فراهم نموده‌اند را می‌توان در زمره استقرار شهرنشینی تعریف نمود. بنابراین، معیار انتخاب استقرارهای شهرنشینی در این نوشتار مطالعه و بررسی شواهد و شناسه‌های فرهنگی مکشوفه از مکان‌های باستانی است.

### بوم‌شناسی منطقه مورد مطالعه

استان ایلام در دوران تاریخی به جهت نزدیکی به تیسفون در مسیر جاده‌های باستانی قرار داشته است. این ویژگی و هم‌چنین شرایط مطلوب جغرافیایی، موجب شده که منطقه در مسیر تبادل و تهاجم فرهنگ اقوام مهاجر ساکن در زاگرس قرار گیرد. این موقعیت موجب شده تا آثار متعددی از مکان‌ها و محوطه‌های استقراری دوران مختلف بالاخص دوره تاریخی در این محدوده جغرافیایی از گذشته برجای بماند. از جمله این آثار، می‌توان شهرهای باستانی و استقرارهای شهرنشینی اشاره نمود. با توجه به بررسی و تحلیل و مقایسه آثار به دست آمده از پژوهش‌های باستان‌شناسی، در این مکان‌ها شواهدی چون: آثار معماری، سفالینه و دیگر شواهد باستان‌شناختی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

محوطه باستانی درویشان که با عنوان: کل سه پا دروشان از آن یاد شده در بخش جنوبی شهر جدید لومار، مرکز شهرستان سیروان از توابع استان ایلام واقع شده است. این شهرستان از سمت شمال به شهرستان چرداول، از جنوب به شهرستان دره شهر، از غرب به شهرستان ایلام و از شرق به استان لرستان محدود می‌باشد. مرکز شهرستان سیروان شهر لومار است که در حاشیه غربی رودخانه تاریخی سیمره قرار دارد. شهرستان سیروان شامل دو بخش مرکزی و کارزان است. این شهرستان از دهستان‌های کارزان، لومار، رودبار و زنگوان تشکیل شده و دارای روستاهای متعددی است که

آباد و حاصلخیز هستند. سیروان به صورت دره‌ای نسبتاً وسیع بین دو رشته کوه «چرمین و لئه» از یک سو، و «مانشت و سیوان» از سوی دیگر، گسترده شده است که به وسیله رودخانه سیروان و چشمه‌سارهای جانبی آن آبیاری می‌شود.

این منطقه از نظر توپوگرافی تپه ماهوری و زیرساخت طبیعی آن رسی - شنی است و به صورت دشتی آباد در محدوده رودخانه سیروان و ارتفاعات پیرامون دشت خودنمایی می‌کند. رودخانه‌های کارزان و سیروان و چشمه‌های دائمی آن منبع تأمین آب ساکنان این منطقه را تشکیل می‌دهد. فعالیت اقتصادی مردم، کشاورزی و دامپروری است. درختان بلوط پوشش جنگلی ارتفاعات غرب و جنوبی منطقه را تشکیل داده هرچند، گونه‌های ون، زالزالک و کیکم در ارتفاعات این شهرستان رویش دارند. ارتفاعات غربی شهرستان دارای پوشش جنگلی متراکم بلوط و از ذخیره گاه‌های مهم این گونه جنگلی در زاگرس غربی قلمداد می‌شود.



پوشش جنگلی و مرتعی کوهستانی منطقه

این شهرستان با اراضی مستعد کوهپایه‌ای به واسطه وجود شهری قدیمی به نام سیروان در زمان ساسانیان «قرون اولیه اسلامی» به‌ویژه در دوره خلفا بسیار آباد و معروف بوده است. روستای سراب کلان بر روی خرابه شهر باستانی سیروان ساخته شده است. بلندترین قله کوه شهرستان سیروان، مانشت می‌باشد که بیش از سه هزار متر از سطح دریا ارتفاع دارد. در منابع جغرافیایی از این کوه با عنوان «مانوش، مانیش» ذکر شده و آمده است که: کوه مانوش اوستایی است و از شعبات «کاویرکوه» «کبیرکوه» است. عمادالدین دولتشاهی نوشته است: "کوه مانوش که از رشته جبال غربی ایران است از زهاو که حدود آن از ناحیه شمال غربی گیلان غرب امتداد دارد و از ایوان گذشته به طرف ایلام می‌رود. اهالی، نام این کوه را مانشت و مانیش می‌گویند" (دولت‌شاهی، ۱۳۶۳: ۵۲). هم‌چنین در این کتاب به شعری از یکی از شاعران کُرد اشاره داشته است (همان: ۵۲).

مانیشت که فت‌ئه و ده‌ر، رووحم بقو تازه چمان ده‌روازه‌ی بهیشت لیم وازه<sup>۳</sup> ادامه مانشت به نام کوه «بانکول» معروف است که مرز طبیعی شهرستان‌های سیروان چرداول و ایوان را تشکیل می‌دهد (همان ۵۳). رودخانه مهم این شهرستان سیمره می‌باشد که در بخش شرقی سیروان جریان دارد و مرز طبیعی سیروان با استان لرستان را تشکیل داده و در استان خوزستان به کرخه معروف است. از دیگر روان آب‌های سیروان می‌توان به رود کارزان اشاره نمود که از ارتفاعات مانشت واقع در ناحیه شمال غربی سیروان سرچشمه گرفته و در جهت غرب به شرق در مسیر دره سیروان امتداد یافته است. رود سیروان نیز از دامنه کوه سیوان و بلندی‌های مشرف بر شهر باستانی

<sup>۳</sup> - Mânêšt kaft 'aw dar rûhem bü tâza Āmân darwâzây bhêšt lêm wâza

سیروان سرچشمه گرفته و در جهت غرب به شرق در دشت حاصلخیز سیروان امتداد دارد. این رودخانه موجب آبادانی منطقه و توسعه فعالیت‌های کشاورزی شهرستان سیروان شده است. رود سیروان در نزدیکی لومار و منطقه مورد مطالعه (کل سه پا درویشان) به رودخانه سیمره می‌پیوندد. بخش عمده‌ای از شمال و شمال غربی شهرستان کوهستانی و دارای آب و هوای معتدل کوهستانی است. منطقه جنوب شرقی شهرستان سیروان از اقلیم گرم‌تری برخوردار است. بنابراین، شهرستان سیروان دارای آب و هوای معتدل کوهستانی است.



تنگ سازوین از جاذبه‌های طبیعی سیروان

### پیشینه تاریخی استقرار و زندگی در منطقه مورد مطالعه

فلات ایران به دلیل شرایط و موقعیت مطلوب جغرافیایی و قرار گرفتن در منطقه معتدل شمالی، از دیر باز سکونتگاه انسان‌ها و مهد تمدن و فرهنگ بشریت بوده است. دره‌های کوهستانی، دشت‌های میان کوهی، غارهای طبیعی، جنگل‌های انبوه، دامنه‌ها، جلگه‌های حاصلخیز، رودهای مهم و پُر آب حواشی معتدل دریاها موجب شده تا شرایطی مساعد

و مناسب برای استقرار و زندگی انسان‌ها از دوران پیش از تاریخ تا اعصار بعدی فراهم آید. بررسی‌های باستان‌شناسی و نیز یافته‌های حاصل از مطالعات زمین‌شناسی نشان می‌دهد منطقه مورد مطالعه از جمله ناهمواری‌های بخش غربی زاگرس است که در ادوار مختلف دارای استقرار بوده است. شواهد و شناسه‌های فرهنگی عصر سنگ در غارها و پناهگاه‌های سنگی منطقه چون: محوطه سرچم و پال باریک هلیلان، پناهگاه‌های سنگی دره ارغوان و دامنه‌های کوه مانشت و هم‌چنین گورستان‌های کلان سنگ زاغه و چشمه پهن سیروان ملاحظه می‌شود که تأییدی بر این نظر می‌باشد. از جهتی شواهد دوران سنگ در تپه‌های مهم منطقه چون تل سیروان و چگا صیفور از منظر مطالعات باستان‌شناسی دارای اهمیت می‌باشد. در مناطق هم‌جوار در استان لرستان به‌ویژه در حوضه رودخانه سیمره و شعبات آن، آثاری از دوران پارینه سنگی میانه (موسترین) یافت شده است (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۷۳: ۸۱). در دوران پارینه سنگی علاوه بر ساخت ابزارهای سنگی، از ابزارهای چوبی و استخوانی نیز، بهره گرفته‌اند (محمودیان، ۱۳۹۸: ۲۰). در دوره «میان‌سنگی» انسان با امکان ذخیره مواد غذایی گیاهی و جانوری آشنا شده است. عواملی چون: «اهلی کردن حیوانات، آغاز کشاورزی و آماده‌سازی غذا» باعث شده انسان به زمین و سرزمین وابستگی و تعلق خاطر پیدا کند و به مرحله یک‌جانشینی برسد (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۸۲: ۹۳). در منطقه غارهای متعددی از این دوران برجای مانده که از منظر تحقیقات دوران غارنشینی دارای اهمیت می‌باشد. دره هلیلان در کنار رود سیمره قرار دارد و هفت غار در آن‌جا شناسایی شده است. غارهای مرتاریک، مرآفتاب، مردودر، دو غار پناهگاه سنگی و بقیه غارهای باز هستند و نزدیک «پال باریک» قرار دارند. پدرمورتسنس غارهای درمر و مروس (مورتسنس،



۱۹۷۴) هلیان در بخش شمالی سیروان را مورد کاوش قرار داد و موفق به آثار دوره پارینه سنگی قدیم و نوسنگی گردید. پل باریک واقع در دره هلیان که در آن تعدادی تبر دستی کوچک در سطح زمین همراه با قطعات شکسته ادوات سنگی به دست آمده است نیز مربوط به اجتماعات این دوره هستند. هم چنین محل های باستانی دیگری مربوط به دوره پارینه سنگی میانه (مسترین) و جدید (زارزین) در منطقه «توسط هیئت باستان شناسی دانمارک به سرپرستی پدر مورتسن کشف شده است. در حقیقت، نوسنگی به معنای دورانی است که پایان آن استقرار کامل در روستاها و آغاز شهرنشینی بوده است (محمودیان، ۱۳۹۸: ۲۱).



گورستان چشمه پهن شهرستان سیروان بهار ۸۷  
آرشیو میراث فرهنگی و گردشگری استان ایلام

۴- پدر مورتسن، مقاله، بررسی آثار پیش از تاریخ دشت هلیان ۱۹۷۴ میلادی، ترجمه دکتر سجاد علی بیگی، ۱۳۸۸

اریک اشمیت، سال ۱۳۱۳ شمسی در منطقه، مطالعات باستان‌شناسی زیادی انجام داده است (کوچکی، ۱۳۹۱: ۱۲۸). "کلرگاف مید" بین سال‌های ۱۹۶۳م تا ۱۹۶۷م در نقشه‌ای که از محوطه‌های باستانی لرستان ارائه داده، از تپه‌های کزآباد، گوران و چشمه‌ماهی در منطقه هلیلان به عنوان محوطه‌های اصلی عصر برنز یاد کرده است. وی بعضی از آثار و سفال تپه‌های کزآباد را در زمرة آثار عصر آهن II و III تاریخ‌گذاری کرده است (همان: ۴۳). در دوره بعد، انسان علاوه بر تولید بخش مهمی از نیازهای غذایی، موفق شده با درست کردن سرپناه‌های ساده در معماری، قابلیت‌های فرهنگی خود را ظاهر سازد و با ایجاد روستاهای کوچک و موقت، روستاهای دائمی را پدید آورد و این‌گونه مقدمه‌ای بر شهرنشینی فراهم آید.



ابزارهای سنگی به دست آمده از ناحیه سیمره در دره هلیلان

نباید از نظر دور داشت که: تحولات تاریخی و تمدنی منطقه با رودخانه سیمره گره خورده است (ایزدپناه، ۱۳۶۳: ۵۸). فرانک هول و فلانری غارهای کنجی، پناهگاه سنگی

و ...، منطقه لرستان را بررسی کرده‌اند و اطلاعاتی مربوط به عصر پارینه سنگی را ارائه نموده‌اند (هول، ۱۳۸۱: ۱۱۸). به دلیل اهمیت شهر باستان سیروان در دوران تاریخی، این ضرورت احساس می‌شود تا بخشی تاریخ تحولات این مکان باستانی معرفی شود.

### سیروان در دوره ساسانیان

بر اساس اسنادی که از مورخان، سیاحان و باستان شناسان به دست آمده سیروان از شهرهای مهم و مراکز جمعیتی آباد دوره ساسانی و قرون اولیه اسلامی به‌شمار می‌آمده است. بر اساس گزارش‌ها و آثار مکتوب از جغرافی‌نویسان اسلامی و خاور شناسان، سیروان شهری مهم و معتبر بوده که در عصر ساسانیان رونق بیشتری داشته تقریباً تا قرن چهارم هجری و موقعیت خود را حفظ نموده است. بعد از دوره حکومت آل بویه به دلیل انتقال مراکز حکومتی از غرب ایران (بغداد، تیسفون، همدان) به نواحی شرقی ایران، دیگر اطلاعاتی در مورد سیروان و دیگر نواحی حاشیه غربی زاگرس در آثار مورخان دیده نمی‌شود. امروزه در سکوت ویرانه‌های این شهر می‌توان کیفیت شهرسازی و ذوق معماری عصر ساسانی را کاملاً بررسی کرد.

روستای فعلی سراب کلان بر روی بناهای متعدد و مختلف باقی مانده از این شهر تاریخی ساخته شده است. در وسط روستا مجموعه اتاق‌های به هم پیوسته‌ای به صورت یک تل بزرگ مشاهده می‌شود که بر فراز آن پی اتاق‌های منظم مربع شکل طبقات بالایی ساختمان مشخص و معلوم می‌باشد؛ اما طبقه یا طبقات پایین هنوز سالم و پابرجا باقی مانده است. سیروان به دلیل موقعیت جغرافیایی، گردشگری، تاریخی و باستانی همواره و در طول تاریخ مورد توجه برخی از مورخان، جغرافی‌نویسان و باستان‌شناسان قرار گرفته و در خصوص اوضاع آن در آثار خود مطالبی به رشته تحریر درآورده‌اند.

"لستریخ" نوشته است: «در باختر لر کوچک در مرز باختری عراق عرب دو ولایت ماسبذان و مهرجانقدق قرار دارد که مهم‌ترین آن‌ها سیروان و صیمره بوده و هنوز خرابه‌های آن دو شهر باقی است (لستریخ، ۱۳۷۳: ۲۱۸). راولینسون خرابه‌های سیروان را کامل‌ترین بازماندهٔ یک شهر ساسانی به‌شمار آورده و نوشته است: «دیوار منازل عموماً عظیم و از سنگ و ملاط آهکی فوق‌العاده محکم (که از کوه‌های مجاور آورده شده) ساخته شده‌است. تمام منازل، زیرزمینی دارند که آن هم شامل اتاق‌های هلالی مانند است که در میان خرابه‌های سیروان بازماندهٔ بنایی عظیم موسوم به قصر انوسیروان مشاهده می‌گردد» (راولینسون، ۱۳۶۶: ۵۶). بلادزی در فتوح‌البلدان آورده است: «ابوموسی ... خود به ماسبذان شد. اهل آن با وی جنگی نکردند. اهل سیروان نیز به همان شروط صلح دینور، صلح خواستند و جزیه و خراج پرداختند» (بلادزی، ۱۳۶۳: ۶۷). در مورد این شهر آمده است: «آبادی و خرابه‌های این شهر از گچ و سنگ و متعلق به دورهٔ ساسانیان و عیناً نظیر درهٔ شهر است هم‌چنین در این رابطه نوشته شده "سیروان شهری عجیب و حالیه خرابه‌هایی به‌جا مانده است" (کریمی، ۱۳۲۹: ۱۲۷).

مقدسی، ابن خرداد، ابن فقیه، ابودلف مسعر، یاقوت، اصطخری، ابن واضح و ابن‌الاثیر از جمله کسان دیگری هستند که در مورد سیروان اظهارنظر کرده‌اند. پروفیسور واندنبرگ و اورل استین، ویرانه‌های شهر سیروان را مورد بررسی قرار داده‌اند.

به نوشتهٔ "ابن خرداد به" پایتخت ماسبذان شهر سیروان بوده است. ابن فقیه گفته است: قباد شاه ساسانی حکماء و اطباء به این شهر آورد. سر اورل استین در سیروان ویرانه‌های ساختمان‌های دیگری از عهد ساسانیان کشف نمود. دومورگان می‌گوید: "من فکر می‌کنم در تپه و تل سیروان ... خرابه‌های شهری از عهد ساسانیان را باز یافته‌ام". وی علت اولیهٔ تأسیس شهر سیروان را چشمهٔ پر آبی دانسته که در این محل جاری است و

در اطراف این چشمه اولین بناها برپا شده‌اند و اکنون این چشمه به نام سراب کلان موسوم است. "البته، دومورگان در فاصله سال‌های ۱۸۹۳-۱۸۹۶ دره شهر و سیروان را بررسی کرده است. جدیدترین فعالیت پژوهشی باستان‌شناسی در سال ۱۳۸۹ به سرپرستی حبیب‌اله محمودیان در منطقه اجرا شد. طرح بررسی و شناسایی آثار تاریخی و فرهنگی هلیلان و زردلان در راستای کشف و شناسایی محوطه‌های باستانی و در نهایت تهیه نقشه باستان‌شناسی این منطقه انجام شده است. از جهتی محوطه‌های باستانی سیروان از جمله استقرارهای شهرنشینی کل سه پا درویشان در سال ۱۳۸۲ مورد بررسی باستان‌شناسی شناسایی و مستندسازی شده است (محمودیان، ۱۳۸۷).

### جاده‌ها و ایل‌راه‌های باستانی سیروان

از شهر باستانی سیروان در روستای سراب کلان جاده‌های مهم باستانی به سمت نواحی مختلف و سرزمین‌های هم‌جوار امتداد یافته است.

**راه سیروان به صیمره:** با توجه به موقعیت جغرافیایی منطقه از روستای سراب کلان (سیروان) یک راه باستانی در حاشیه رودهای سیروان و صیمره در جهت غرب به شرق، به سمت روستای رودبار عرب واقع در نزدیکی تنگ برنجان امتداد دارد. این راه از نواحی بوربور، شوراب خانعلی، ورگچ، سرکان، سیاه‌سیاه، چم گرداب، ظهیری و چم جنگل می‌گذرد و وارد چم ریته و چم شیر رودبار در کنار صیمره می‌شود. به گفته اهالی روستای چم شیر یک بنای ساخته شده از سنگ و گچ در کنار صیمره وجود داشته و احتمالاً پلی بوده که این محوطه را به منطقه طرحان در شرق این ناحیه وصل کرده است. راولینسون، مسیر سیروان به رودبار را پیموده است و در سفرنامه خود به آثار شهری در رودبار اشاره کرده و نوشته است: «... در این جا آثار شهر نسبتاً بزرگی موسوم به رودبار (که شباهت زیادی به سیروان دارد) یافت می‌شود. احتمالاً این، همان شهر "روبدبر"»

(احتمالاً شهر باستانی رودبار) است که «بنیامین تودله» از آن نام برده و یادآور شده که ۲۰ هزار خانوار یهودی در آن سکونت داشته‌اند» (راولینسون، ۱۳۶۲: ۶). سر اورل استین نیز راه رودبار به سیروان را پیموده است. ابن حوقل در سفرنامه خود می‌نویسد: «از دینور تا سیمره پنج منزل و از دینور تا سیروان چهار منزل و از سیروان تا سیمره یک روز، و از لور تا کرج شش منزل... [است]» (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۱۰۵).

**راه سیروان به طرحان و هلیلان:** یکی از راه‌های مواصلاتی سیروان به سمت طرحان، در همان مسیر سیروان به رودبار امتداد می‌یابد. در رودبار، راه شرقی با عبور از رود سیمره به منطقه طرحان اتصال می‌یابد. راولینسون نوشته است: «در این جا (رودبار) آثار شهر نسبتاً بزرگی موسوم به شهر رودبار که شباهت زیادی به سیروان دارد، یافت می‌شود» (راولینسون، ۱۳۷۲: ۶۰).

**راه‌های سیروان به نواحی غربی و بین‌النهرین:** با توجه به شرایط اقلیمی و موقعیت ناهمواری‌ها و ارتفاعات نسبتاً بلند و صعب‌العبوری که در حاشیه غربی شهر باستانی سیروان به صورت دیواری منظم قرار گرفته است، به احتمال زیاد نزدیک‌ترین و مناسب‌ترین راهی که توانسته این شهر باستانی را به نواحی غربی این منطقه کوهستانی و اقوام ساکن آن و در نهایت با شهرهای بین‌النهرین مرتبط سازد، راهی است که از غرب روستای سراب کلان به سمت نواحی مذکور امتداد می‌یابد. جهت این مسیر، شرق به غرب بوده و از روستای حسن گاوداری گذشته و از معبر «مله‌گون»<sup>۵</sup> در حد فاصل دو قلّه کوه سیوان<sup>۶</sup> و قلارنگک<sup>۷</sup> عبور می‌نماید. نزدیکی راه و تنها معبر ارتباطی و نیز وجود آثار متعددی که در این مسیر وجود دارد این نکته را ثابت می‌کند. این جاده مالرو در

<sup>۵</sup>- Mela Gawen

<sup>۶</sup>- Saywân

<sup>۷</sup>- qelrârang

گردنه «مله گون» از کنار قلعه سنگی هیزدر<sup>۸</sup> به سمت نواحی ایلام فعلی ادامه می‌یابد. به نظر می‌رسد راه دیگری از دامنه غربی مله گون به سمت روستاهای طولاب<sup>۹</sup> و داروند<sup>۱۰</sup> از دهستان میش خاص<sup>۱۱</sup> (سرچشمه رود گل گُل)، وجود داشته که به سمت سنگ نوشته آشوری در شهرستان ملکشاهی و از آنجا به سوی منطقه باستانی کان گنبد امتداد یافته است. در این مسیر، آثاری وجود دارد که مهم ترین آن‌ها قلعه هیزدر، غارهای بره زرد<sup>۱۲</sup> و چهل ستون، سنگ نوشته دوره آشوری، قلعه ملکشاهی و قبرستان کان گنبد می‌باشند. این راه مهم در نهایت به مناطق بین النهرین متصل می‌شود.



تل سیروان در دشت آباد سیروان

<sup>۸</sup>- Hizderr

<sup>۹</sup>- Tulâb

<sup>۱۰</sup>- Darvand

<sup>۱۱</sup>-Mish Khâs

<sup>۱۲</sup>- Barazard



بقایای شهر سیروان



بقایای شهر سیروان

دومورگان می گوید: "من فکر می کنم در تپه و تل سیروان ... خرابه های شهری از عهد ساسانیان را باز یافته ام. وی علت اولیه تاسیس شهر سیروان را چشمه پُر آبی دانسته که در این محل جاری است و در اطراف این چشمه اولین بناها برپا شده اند و اکنون این چشمه



به نام سراب کلان موسوم است. "البته، دومورگان در فاصله سال‌های ۱۸۹۳-۱۸۹۶ دره شهر و سیروان را بررسی کرده است. یعقوبی گوید: میان سیروان و صیمره دو مرحله است (یعقوبی ۲۵۳۶: ۴۴). و نیز گویند که سیروان قریه‌ای است به جبل (ابوالفداء ۱۳۴۹: ۴۷۹) تا قرن پنجم هجری جزو حکومت حسویه بوده و سکه‌های نقره‌ای در این شهر ضرب شده است.



درهم نقره برزین حسویه ضرب السیروان  
(شماره اموال: ۵۱۱۲,۰۶,۰۰۹۸، موزه ملک).

### آثار تاریخی حوزه لومار سیروان

حوزه لومار سیروان در بخش جنوبی جاده ایلام- لومار واقع شده است. این منطقه از نظر توپوگرافی تپه ماهوری است و زیر ساخت طبیعی آن رسی- شنی است و به صورت محوطه‌ای آباد در محدوده تپه ماهوری حوزه لومار سیروان خودنمایی می‌کند. نزدیکی کوه و دشت، اقلیم معتدل، منابع غنی آب و زمین‌های آبی حاصلخیز این محدوده جغرافیایی از عوامل عمده استمرار سکونت و استقرار در ادوار مختلف (پیش از تاریخ تا دوره تاریخی و نیز دوره اسلامی) محسوب می‌گردد. آثار قلاع، دژ و تراکم سفالینه‌ها، و ابزارهای ساخته شده از سنگ به عنوان شواهد و شناسه‌های فرهنگی قابل مشاهده بر سطح آثار است که نشانگر استقرار انسان در ادوار مختلف تاریخی است. لذا به نظر می‌رسد بتوان آثار استقرار و زندگی انسان را از ادوار پیش از تاریخ تا دوره معاصر

را در این منطقه ملاحظه نمود. هرچند آثار دوره تاریخی و قرون اولیه اسلامی در این منطقه از تراکم بیشتری برخوردار بوده است. در جریان انجام فصل ششم بررسی و شناسایی باستان شناسی سیروان جمعاً ۹ اثر باستانی در این منطقه مورد شناسایی قرار گرفته که مجموعه آثار کل سه پا درویشان از جمله این آثار می باشد که در این مقاله به عنوان یکی از استقرارهای شهرنشینی مورد مطالعه قرار گرفته است.

### استقرار شهرنشینی در کل سه پا درویشان

مجموعه آثار کل سه پا درویشان در منطقه جنوبی شهر لومار واقع شده است. این مکان باستانی ۷۹۸ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. ارتفاعات سیوان و قله معروف قلارنگ با فاصله دورتری نسبت به سایر مناطق سیروان در غرب این منطقه امتداد دارد. شهر لومار در این محدوده جغرافیائی واقع شده است. نزدیکی به ارتفاعات، دشت حاصلخیز، منابع آب و اقلیم معتدل این محدوده جغرافیایی از عوامل عمده سکونت و استقرار جمعیت در این شهر باستانی بوده است. این محوطه از نظر توپوگرافی نسبتاً هموار و زیرساخت طبیعی آن رس - شنی است.



تصویر بخشی از سازه‌های سطحی مجموعه آثار کل سه پا درویشان

ارتفاعات غربی و جنوبی این منطقه دارای پوشش جنگلی از گونه درختان بلوط می‌باشد. مجموعه آثار کل سه پا درویشان از مهمترین مکان‌های باستانی سیروان محسوب می‌گردد. این مجموعه دارای آثار گسترده‌ای از ادوار دوران تاریخی است. محوطه باستانی، چهارطاقی، آثار ابنیه با معماری دوره تاریخی و شناسه‌ها و شواهد فرهنگی متراکم از جمله تنوع سفالینه و ابزارهای سنگی موقعیت تاریخی و تمدنی این اثر را نشان می‌دهد. محل تأمین آب آن چشمه جبهه شمالی و رودخانه سیروان می‌باشد. خاک این محوطه تاریخی از نوع رسی - شنی است. سطح و پیرامون محوطه تماماً زیر کشت محصولات کشاورزی است. مواد فرهنگی سطح تپه سفالینه، تکه شیشه و آثار بنا می‌باشد. ظروف سفالی این مکان از نوع خمیره‌های بزرگ بوده، هر چند تکه ظروف دیگر را می‌توان مشاهده نمود. رنگ این سفالینه‌ها نخودی و تا حدودی آجری رنگ می‌باشد. آثار پی بنا و آوار سنگ مربوط به ابنیه در سطح اثر ملاحظه می‌شود. شکل ظاهری پی باقی مانده در جبهه شرقی نشان می‌دهد که اثر دارای حصار و اتاق‌های پیرامونی است.

اتاق‌ها در بخش شرقی و مشرف بر ناحیه پست لومار و روستای درویشان واقع شده‌اند. به نظر می‌رسد مجموعه آثار موجود در این مکان (قلعه، چهارطاقی و محوطه) نشانگر یک مکان حکومتی در ادوار تاریخی باشد. ابعاد محوطه این مجموعه ۲۰۰\*۳۵۰ متر اندازه‌گیری شده است. چهارطاقی مجموعه کل سه پا بنایی است بسیار منظم با طول ضلع ۶/۵ متر در بخش شرقی اثر واقع شده است. در جوار چهارطاقی، مجموعه ابنیه از دوره تاریخی بر جای مانده که با سبک معماری دوره ساسانی هم‌خوانی دارد.

مصالح به کار رفته در بنا، سنگ لاشه و گچ می باشد. در ضلع غربی چهارطاقی محوطه نسبتاً وسیع سه پا قرار دارد که دارای اثر پی بناست. به نظر می رسد این مکان دژ و قلعه بوده باشد. حفاری غیرمجاز در چند نقطه اثر دیده می شود.



نمای محوطه و روستای فعلی درویشان



آثار ابنیه محوطه باستانی درویشان



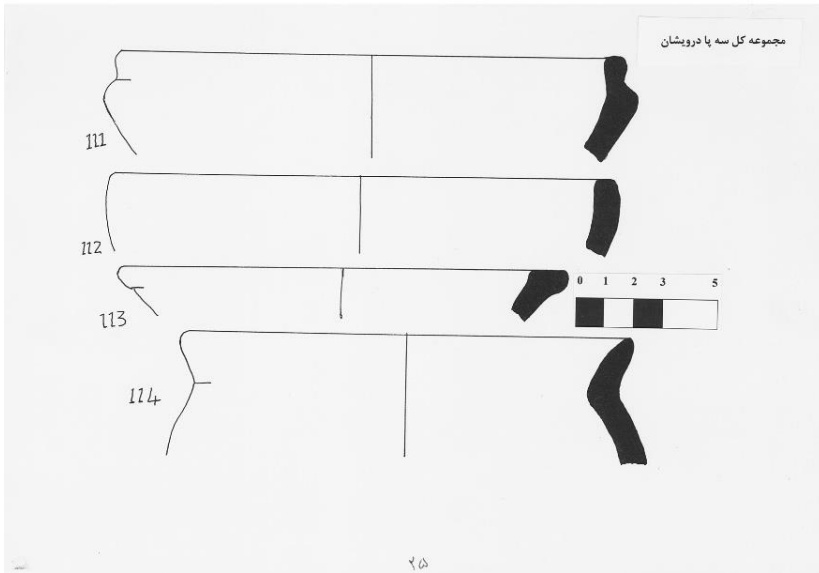
حفاری غیرمجاز مجموعه آثار کل سه پا درویشان



چهارطاقی مجموعه آثار کل سه پا درویشان

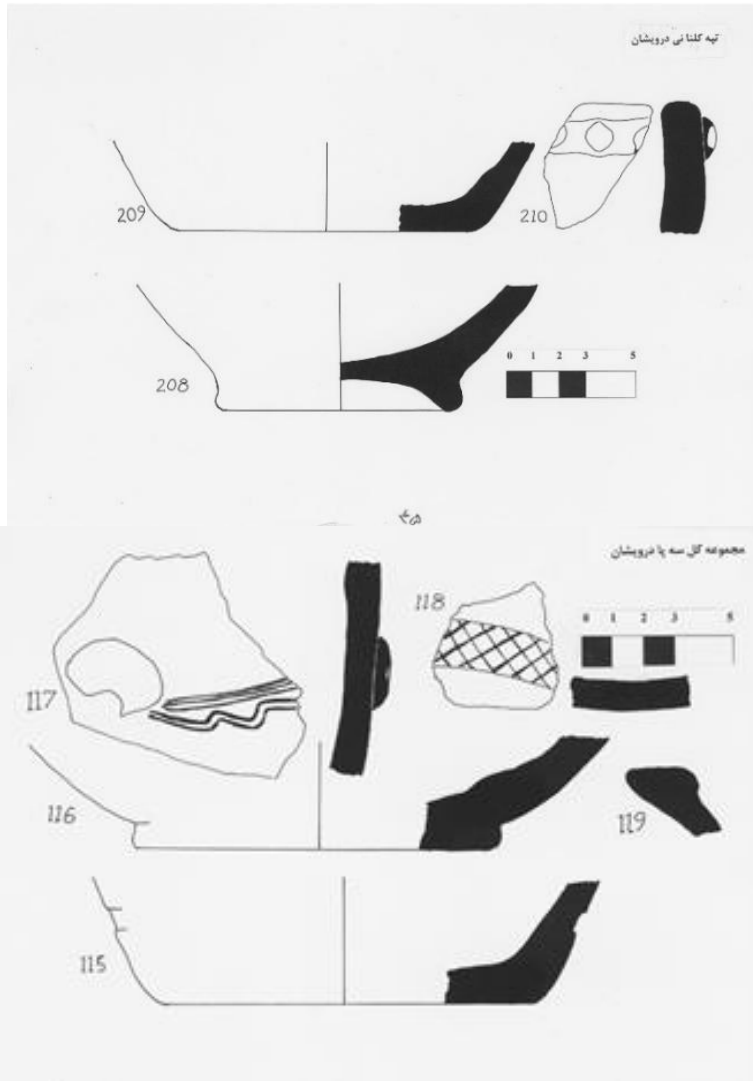


نمونه سفالینه و دیگر شواهد فرهنگی مجموعه آثار کل سه پا درویشان



ویژگی‌های فنی یافته‌های سفالی مجموعه آثار کل سه پادرویشان

نوع - فرم	تکنیک ساخت	شاموت	پخت	رنگ خمیره	پوشش بیرونی	تزیین - نقش
لبه	چرخ ساز	ماسه نرم	ناقص	کرم	دوغاب کرم	-
لبه	چرخ ساز	نباتی	ناقص	آجری	صیقلی	-
لبه	چرخ ساز	ماسه آهکی	ناقص	آجری تیره	دوغاب کرم	-
لبه - بدنه	چرخ ساز	ماسه نرم	کامل	قهوه‌ای	دوغاب آجری	نقطه‌های کند در یک خط
پایه	چرخ ساز	ماسه	کامل	قهوه‌ای	دوغاب آجری	-
پایه	چرخ ساز	ماسه	کامل	آجری	دوغاب کرم	-
بدنه	چرخ ساز	میکا	کامل	قهوه‌ای	صیقلی هم‌رنگ	خطوط کنده موازی و موجی
بدنه	چرخ ساز	میکا	کامل	قهوه‌ای	صیقلی هم‌رنگ	خطوط مشبک زیر لعاب شفاف
لبه	چرخ ساز	شن و ماسه	کامل	قهوه‌ای	صیقلی هم‌رنگ	-





## تپه کلنانی بخشی از شهر درویشان

تپه کلنانی درویشان در منطقه جنوبی شهر لومار سیروان واقع شده است. این مکان باستانی ۷۹۱ متر از سطح دریا ارتفاع دارد.

درویشان در محدوده جنوبی شهر لومار واقع شده است. آثار ابنه با معماری دوره تاریخی و شناسه‌ها و شواهد فرهنگی متراکم از جمله تنوع سفالینه و ابزارهای سنگی موقعیت تاریخی و تمدنی این اثر را نشان می‌دهد. محل تأمین آب رودخانه سیروان است که در بخش غربی اثر جریان دارد. خاک این محوطه تاریخی از نوع رسی- شنی است. پیرامون تپه تماماً زیر کشت محصولات کشاورزی است و به نظر می‌رسد تسطیح زمین‌های کشاورزی آثار احتمالی را در محوطه پیرامونی بر هم زده است. مواد فرهنگی سطح تپه سفالینه و آثار بنا می‌باشد. ظروف سفالی این مکان از نوع ظروف ساده و منقوش با نقش افزوده بوده و رنگ این سفالینه‌ها نخودی و تاحدودی آجری رنگ می‌باشد. آثار پی بنا و آوار سنگ مربوط به ابنه در سطح اثر ملاحظه می‌شود. به نظر می‌رسد مجموعه آثار موجود در این محدوده جغرافیایی، نشانگر تراکم جمعیت و گستردگی مکان‌های استقرار است. ابعاد این تپه باستانی ۶۰\*۷۰ متر اندازه‌گیری شده است هر چند احتمال دارد این اثر وسعت بیشتری داشته که در جریان تسطیح زمین‌های کشاورزی بافت آن به هم خورده است.



حفاری غیرمجاز تپه کلنانی، روستای درویشان



نمای کلی تپه کلنانی، روستای درویشان



نمای سطحی تپه کلنانی، روستای



نمونه سفال‌ها و دیگر شواهد فرهنگی تپه کلنانی

### کاتالوگ یافته‌های سفالی تپه کلنانی درویشان

نوع - فرم	تکنیک ساخت	شاموت مو-	پخت کامل	رنگ خمیره	پوشش بیرونی	تزیین - نقش
پایه	چرخ ساز	ماسه نرم	کامل	آجری	دوغاب	-
پایه	چرخ ساز	نباتی	کامل	آجری	دوغاب	-
لبه	چرخ ساز	نباتی	کامل	آجری	دوغاب	نوار افزوده
				تیره	کرم	کنگره‌ای

### منابع و مآخذ

۱. ابن حوقل، ۱۳۴۵، صوره الارض، ترجمه دکتر جعفر شعار، انتشارات بنیاد فرهنگ، تهران.
۲. اصطخری، ابواسحق ابراهیم؛ (۱۳۶۸)، مسالک و ممالک، به اهتمام: ایرج افشار، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. ابوالفداء، عمادالدین اسماعیل، ۱۳۴۹، تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران.
۴. ایزدپناه، حمید، ۱۳۵۰، آثار باستانی و تاریخی لرستان، ج ۱، انتشارات انجمن آثار ملی، تهران.
۵. بلاذری، احمد بن یحیی؛ (۱۳۶۴)، فتوح البلدان، ترجمه آذرتاش آذرنوش، چاپ دوم، تهران: انتشارات سروش.
۶. بیانی، ملکزاده (۱۳۷۰) تاریخ سکه از قدیم ترین ازمه تا دوره ساسانیان، جلد اول و دوم، انتشارات دانشگاه تهران، شماره انتشار ۶۲۷.
۷. حسینی، سیدسجاد؛ (۱۳۸۲)، بررسی و شناسایی آثار فرهنگی و تاریخی دره شهر، میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان ایلام.
۸. رجبی، سیدصفر؛ (۱۳۶۸)، نگاهی به مقبره مهدی خلیفه عباسی، سال اول، شماره چهارم، آستان قدس: فصلنامه مطالعات تاریخی.

۹. راولینسون، سرهنری؛ (۱۳۶۲)، سفرنامه راولینسون، ترجمه سکندر امان‌اللهی بهاروند، تهران: موسسه انتشارات آگاه.
۱۰. ساکی، علی محمد؛ (۱۳۴۳)، جغرافیای تاریخی و تاریخ لرستان، چاپ اول، خرم‌آباد: کتاب فروشی محمدی.
۱۱. طبری، محمد بن جریر، ۱۳۷۵، تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک)، جلد ۵، ترجمه ابوالقاسم پاینده، انتشارات اساطیر، تهران.
۱۲. کامبخش‌فرد، سیف‌اله؛ (۱۳۷۴)، معبد آناهیتا، کنگاور، چاپ اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
۱۳. کریمی، بهمن میرزا؛ (۱۳۲۹)، راه‌های باستانی و پایتخت‌های غرب ایران، تهران.
۱۴. کریمی، بهمن میرزا؛ (۱۳۴۷)، لرستان پیشکوه و پشتکوه و آثار باستانی آن، تهران: مجله بررسی‌های تاریخی، سال سوم، شماره دوم.
۱۵. کوچکی، رشید؛ (۱۳۹۸)، هیلان درگذر تاریخ، چاپ دوم، ایلام: نشر زاگرو.
۱۶. لسترنج، گای؛ (۱۳۷۳)، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۷. لک‌پور، سیمین؛ (۱۳۸۹)، کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی دره‌شهر (سیمره)، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی پازینه.
۱۸. محمودیان، حبیب‌اله؛ (۱۳۹۸)، ایلام باستان (باستان‌شناسی و تاریخ)، ایلام: انتشارات زاگرو.
۱۹. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۶)، تمدن ده هزارسال دهلران، ایلام: نشر زاگرو.
۲۰. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۶)، میراث ماندگار، ایلام: انتشارات زاگرو.
۲۱. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۶)، فصلنامه مطالعات ایلام‌شناسی، ایلام: نشر زاگرو.
۲۲. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۶)، معرفی اجمالی قلعه‌های باستانی استان ایلام، ایلام: انتشارات گویش.
۲۳. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۳)، جغرافیای تاریخی و گردشگری شهرستان ایلام، چاپ اول، ایلام: نشر زاگرو.
۲۴. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۱)، دوران طلایی برنز درزاگرس غربی، چاپ اول، ایلام: نشر زاگرو.
۲۵. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۲)، گزارش شناسایی و مستند سازی آثار شهرستان مهران، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.

۲۶. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۲)، گزارش فاز اول تعیین حریم تپه چگا آهوان مهران، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.
۲۷. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۷)، بررسی و شناسایی باستان‌شناسی سیروان، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.
۲۸. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۷۷)، گزارش شناسایی و مستندسازی آثار شهرستان سیروان، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.
۲۹. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۲)، گزارش شناسایی و مستندسازی آثار شهرستان چرداول، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.
۳۰. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۹)، بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان چرداول، حوزه هلیلان، میراث فرهنگی و گردشگری ایلام.
۳۱. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۰)، گزارش بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان ایلام، حوزه چوار، میراث فرهنگی ایلام.
۳۲. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۲)، گزارش فصل اول بررسی و شناسایی آثار تاریخی فرهنگی بخش مورموری شهرستان آبدانان، میراث فرهنگی و گردشگری استان ایلام.
۳۳. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۸۲)، گزارش فصل اول بررسی و شناسایی آثار تاریخی فرهنگی بخش مورموری شهرستان آبدانان، ایلام: میراث فرهنگی و گردشگری.
۳۴. \_\_\_\_\_؛ (۱۳۹۳)، جغرافیای تاریخی و گردشگری شهرستان سیروان، نشر زاگرو، ایلام.
۳۵. ملک شهمیرزادی، صادق؛ (۱۳۷۳)، مبانی باستان‌شناسی ایران، بین‌النهرین، مصر، تهران: جهاد دانشگاهی
۳۶. ملک شهمیرزادی، صادق؛ (۱۳۸۲)، «ایران در پیش از تاریخ، باستان‌شناسی ایران از آغاز تا سپیده دم شهرنشینی» تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
۳۷. مظاهری، خداکرم؛ محسن زینی‌وند؛ بهرام کریمی؛ (۱۳۹۳)، «زوال ولایت مهرجان قذق براساس متون تاریخی و داده‌های باستان‌شناسی»، مجله پژوهش‌های ایران شناسی، سال ۴، شماره ۲، صص: ۸۵-۱۰۲.
۳۸. مظاهری، خداکرم؛ (۱۳۹۵)، گزارش بررسی و شناسایی آثار فرهنگی و باستانی چوار، سازمان میراث فرهنگی استان ایلام.

۳۹. واندنبرگ، لویی؛ (۱۳۵۰)، مجله باستان‌شناسی و هنر ایران، شماره ششم: وزارت فرهنگ و هنر.
۴۰. هول، فرانک؛ (۱۳۸۱)، باستان‌شناسی غرب ایران، ترجمه زهرا باستی، تهران: انتشارات سمت.
۴۱. یعقوبی، ابن واضح، ۱۳۴۹، التنبیه والاشراف، ترجمه محمد ابراهیم آیتی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران.
۴۲. یاقوت حموی، ۱۳۸۰، معجم البلدان، ترجمه علی نقی منزوی، پژوهشگاه میراث فرهنگی کشور، تهران.
۴۳. یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله، ۱۳۸۳، برگزیده مشترک یاقوت حموی، ترجمه محمد پروین گنابادی، انتشارات امیرکبیر، تهران.

### منابع لاتین:

۱. Hole, E. "Excavation at Ali kosh. Iran. Chart ۷, P. ۱۳۹.
۲. Hole, and Flannery, neeley and Helbeak, ۱۹۶۹:۲۸۱-۳۳۰; Redding, ۱۹۷۴; Dollfus, ۱۹۷۳:۱۷-۱).
۳. Hole, and Flannery, neeley and Helbeak, ۱۹۶۹:۲۸۱-۳۳۰; Redding, ۱۹۷۴; Dollfus, ۱۹۷۳:۱۷-۱).
۴. Mortensen, Peter; seasonal camps and early villages in the Zagros, man settlement and urbarism, Gerald Duckworth and co. LTD, April, ۱۹۷۲.
۵. Pots, Daniel, (۲۰۰۵), BIRTH OF THE PERSIAN EMPIRE, Edited By: VestaSarkhosh Curtis and Sarah Stewart, in association with The London Middle East Institute at SOAS and TheBritish Museum.

## **Urban settlements of the ancient site Sirvan's "kal SePa Darvishan" in the historical period.**

Dr. Habibolah Mahmoodian / Dr. Qane Ahmadi

### **Abstract**

The city is one of the civil institutions that is formed in a place of human biogeography. The history of science has equated city and urbanization with "civilization". From another view, some have defined civilization as the material and spiritual achievements of mankind. Therefore, it is important to study this concept from different aspects.

Historical studies show that the city and urbanization have a long history that appeared in the Middle East shortly after the Neolithic revolution, with the gradual change of the form of permanent rural communities, and has continuously expanded and evolved until today. In the geographical area of West Zagros, there are many ancient sites belonging to different eras, especially the historical era, which have been referred to as urban settlements in archaeological studies. Among these works, the relatively large area of "Kal Se Pa Darvishan" located in the southern part of Lomar city, the center of Sirvan city, which has been studied and examined in this article due to the ancient works and identifications.

**Key words:** Sirvan, Saymareh River, Se Pa (Three Fires), Pal Barik, Bronze Age